

הרבי ישראלי דנדרובייז
מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף
ערד

"ובכל לرمז זאת בחשם חנוכה – חנוך כ"ה, היו הנשים שנאמר להם בלשון 'כה תאמר לבית יעקב' אלו הנשים... ועל כן נקרא המועד הללו בשם חנוכה – חנוך כ"ה, וכי על נשים."
(קרן ישוועה, בילגורי טרצ"ז. מאמרי כסלו מג' אות ז)

"ואישה חכמה חישבה..."

'אישה חכמה' היא זו שמצויה את הקשר החלכתי בין מנהיג העולם לחדליק נרות חנוכה בכיתת הבנחת לבין דין שביתת הנשים מללאכה בימי החנוכה, ואת דבריה הביאו יאריד חיות בברך בעל חחות יאריד' בספריו 'מקור חיים'.

טייאור מרתק על קורות חייה העשירים של אישה חכמנית מופלגת בתורה אשר פיה פתחה בחכמה ועל לשוניה היו שגורים חידושים מופלאים שחדרשה עצמה, ובפי הנראה עליה הייתה בוגנתו של חחות יאריד'.

המעגל נסגר בשנברדה של אותה אישה, הנאן בעל שוי"ת 'טשיב' דברים', כיוון אף הוא מדעתו למעטן חזרה של זקנתו. אלא שאם היה כדי הנבד את המחוור 'מעניין צדק' שנדפס בסביבוניטה בשנת שכ"א, היה רואה שטעות נפלת בידו בהבנת דברי המן אמרה' שעלהיהם התבסם חידושו.

מנהגים שונים בשביות המלאכה בחנוכה

זאת לפניו בישראל שנางו נשי ובנות ישראל ליהימנו מעשית מלאכה ביום החנוכה. אם כי ישנם חילוקי מנהגים בקהילות ישראל עד כמה ראוי להן לנשים שישבתו מלאכה, ורבותינו הראשונים כבר חיוו את דעתם על כך, הרי שכולם הסכימו שボזמן הדלקת הנרות ראוי שהנשים לא תעשנה מלאכה, והנרות הללו קודש הן ואין לנשים רשות לעסוק במלאכה בזמן הדלקתן.

במאמר מיוחד שהקדשנו לעניין "עשויות מלאכה ביום החנוכה - בדעת הירושלמי" (קובץ 'פעמי יעקב' כסלו תשס"ז) כבר הרחbnנו מעט בחקירה ובעיהן הסתעפויות מנהג זה, ולא נזהור ונעסק כאן בוזה. דינינו אם נעתיק את אחד המקורות הקדומים ביותר של מנהג זה אשר כבר הוכיח בין דבריו את חילוקי המנהגים זהה.

כך כתוב בספר ה'יכלבו' (סימן מד, וכן הוא בספר 'אורחות חיים' אות כא): "וכתב הרחיקו ז"ל שהיא מביאה לידי שעמום, על כן טוב לבטל להן מנהגתן. ויש נשים רבות בטלות יום ראשון ויום שmini ודי להן בזה כדי כדי תורה בפסח וסוכות".

הרי לנו שני מנהגים מתוך השלשה זוכים לגלגולים מצחיה והכרה הלכתית מאת רבותינו הפוסקים: רבינו אשר מלוניל מסכים עם המנהג שאין הנשים עושות מלאכה ולפי זה המנהג טועות הנשים הרבה שאינן עושות מלאכה כל שמנת הימים, והבטלה הרחיקו ז"ל שהיא מביאה לידי שעמום, על כן טוב לבטל להן מנהגתן. ויש נשים רבות בטלות יום ראשון ויום שmini ודי להן בזה כדי כדי תורה בפסח וסוכות".

בזמן שהנרות דולקות; בעל ה'בלבו' מוסיף ומוסכים בדיעדן גם עם מנהג הנשים שאין עושם מלאכה בכל היום הראשון והיום השלישי של חנוכה. אולם שניהם אינם מסכימים עם מנהג זה שאינו העשוי מלאכה כל ימות חנוכה.

דעתו של ה'בלבו' על מנהג זה היא שלילית ביותר, ולדעתו טוב לבטל להן מנהגן' זאת בהסתמך על מה שנינו במסכת כתובות (דף נט ב) שהבטלה מביאה לידי זימה ורעום - שיגעון. הוא קובל בנסיבות כי הנשים שנוהגות בביטול משך שמנהג ימים רצופים, הרי שם 'טוענות הרבה' ובאמת ראוי לבטל להן מנהגן' זה.

האישה שיצאה להגנת הנשים

רעיון מקורי ביותר להצדיק את מנהג הנשים שבתו מלאכה בכלימי החנוכה, הגתה אישת אשר אין אנחנו יודעים האם היא בעצמה נהגה כך ולימדה סגורה על עצמה בבחינת 'יבוא בעל השור ויעמוד על שורו', או שמא היה בזה משום לימוד זכות קולקטיבי על אלו הנשים שנהגו כך ובבחינת 'כהנא מסיע כהני', ואם למעשה אמרו (שבת לד א) שהנשים מפרכשות זו את זו - לטוב לא כל שכן.

כך כותב רבינו אייר חיים בכרך בעל שווית 'חותם אייר' בספרו 'מקור חיים' (על ש"ע או"ח, מכון ירושלים תשע"ד. סימן תרע"א ס"א): "בעוד שהנרות דולקות: יש מקומות כל היום, טור, וכן כתבת מטה משה [סימן] התקצת. ובכל בו" [כתב] שיש להרחקם מבלתינות כזו, וסוגי להם כל זמן שהנרות דולקות. ואשה חכמה השיבה: הרי בבית הכנסת הודיעו לכל הציבור ודולקין כל היום".

מנהיגי ישראל בהדלקת נרות בבית הכנסת

כדי להבין את כוונתה של האישה חכמה' עליינו להקדים מעט על אותו מנהג קדמון שהחיזקו בו ישראל משבבר הימים, אשר מלבד מה שמקיימים 'נֶר אִישׁ וּבֵיתוֹ בְּמִזְוֹת זָקִינִים, מַוסִיפִים וּמַדְלִיקִים נְרוֹת חֲנוּכָה בַּבֵּית הַכְּנֶסֶת'. כמה טעמיים נאמרו במנוג זה אשר כבר הוזכר בבית מדרשם של רבותינו הגאון שהשיבו לשואלים בפרט מנהג (ראה 'תשובה הגאון' מהדורות אופק סימן קע). והלא היא בספרתם ולא עת האسف.

עד כה היה מנהג זה רוחם בישראל, עד שמצאנו לאחד מחכמי הדור הקודם בספרו 'נֶר תָּמִיד' (אגנזרוב, וורשה תרמ"ז). ח"ב מגילת חנוכה סימן ה) אשר חידש שמנוג זה להרlik נרות חנוכה בבית הכנסת כבר נתכן על ידי החשמונאים עצם, ומה שלא הוזכר הדבר בغمרא הוא לפי שבזומן נתבטל המנהג לפי שעה, וברבות הימים חזוו ותקנים והחזירו העטרה לישנה.

ambil קשור של קיימת לפחות מנהג זה שנהגו להדלק בית ה' בלילות, היו שהוסיפו והדלקו נרות חנוכה בבית הכנסת אף בבוקרו של יום, והוא הנרות דולקות במשך כל היום כולם. מנהג זה מוזכר רבות בספריה המנהג והשווית, מהם שנטפלו על הסיבה שנהגו כך וכענין מה שכותב הגאון רבי שלמה הכהן מווילנא בשווית 'בנין שלמה' (סימן נג): "וממצוה לבקש וליתן טעם לה", ומهم שנתנו לו טעמיים יאים ונאים.

לבסוף ייחסר המוג נביא כאן טעם יפה שכותב הגאון רבי ישכר דוב באב"ד בספרו 'אוצר יד החכמים' (לבוב תרצ"ד, אות תתרסג) על פי מה שכתו הקדמוניים שבזמן נס חנוכה הייתה המנורה דולקת שמנהג ימים רצופים ביום ובלילה לא ישבותו, ולזוכר כך תיקנו שבבתי הכנסת ידלקו הנרות מעת כזכר לאותו הנס.

המנาง בורמייזא והחידוש שבעקבותיו

מנาง זה של הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת אף ביום, נהוג היה גם בעיר ואמ בישראל 'ורמייזא' - עיר מגוריו של רבינו החות יאיר'. וכך מתעד זאת כתוב דברי הימים ומנהגי העיר ורמייזא הלא הוא רבינו יוזפא שמש בספרו 'מנהגים דק'ק ורמיישא' (מכון ירושלים, תשמ"ח). הלכות חנוכה אוט ר): "מנาง הדלקה בבית הכנסת. השמש מכין המנורה ומעמידו על מקומו לצד ימין היכל, קודם מהנה ערבית חנוכה... בליל שני מסיר הג'ץ שיורני נירותليل ראשוני ומשミニ למטה, ומניחין כך דולק באצד המנורה למטה ומשים נרות שלليل שני על המנורה....".

רבינו החות יאיר' מעיר על אחר בהגחותיו לדבריו אלו של רבנו יוזפא שמש: "אם עדין נירות דולקין משל האתמול במנחה איןן מכbinן אותן".

נראה ברור כי המנאג דמתא ורמייזא היה להדלק נרות ארוכים וגדולים יותר שעברו משך היום כולם, ועד אשר לעתים היה נר האתמול עדין דולק כשהבא המשמש להדלק את נרות יום המחר.

אותה 'אישה חכמה' שאת דבריה הביא החות יאיר' הייתה מן הסתומים גם תושבתה העיר ורמייזא או סביבתה, ולבטח התודעה למנגה זה שהנרות דולקות בבית הכנסת משך כל היום כולם, ופיה פתחה בחכמה על פי יסוד זה ובairה שמחמתן כן אסורות הנשים במלאהו משך כל היום כולם, שהרי נהגו הנשים שחן אין עושות מלאכה כל זמן שהנרות דולקות והרי בבית הכנסת דולקות הנרות משך כל היום כולם.

מרת חוה בכרכן

לפני שנעסק בחידושה של ה'אישה חכמה' עליינו לחת את דעתנו לגלות מי היה אשר זכתה לחידש כזו, ואם כי אין זה מדרך הצניעות לראות כאילו בעלת השמוועה עומדת בוגדנו, מכל מקום עליינו לידע את שמה ובית אביה כדי שנוכל לומר דבר בשם אמרו ונביא גואלה לעולם.

אין אני אומר קבלו דעתך בזה, אולם אין לי ספק והאמת יורה דבריו שאומרת חידוש זה היא ולא אחרת מאשר הרבנית הנודעת לתחילה מרת חוה בכרכן נכדה המהה"ל מפראנג זוקנתו של בעל החות יאיר', אשר על שמה הטוב ולモצורת נצח לפועלה קרא נכדה את שם ספרו 'חות יאיר' עד היום הזה.

בהקדמה לספרו 'חות יאיר' מעלה המחבר רבינו יאיר חיים בכרכן על נס את זכרה והוא מהללה בכל התשבחות, ולא נחה דעתו עד שכטב שעל שמה הוא בינה את חיבורו הגדל בשם 'חות יאיר'. את הפרטים הביוירגאפים וההיסטוריה המינוחית שابتוי בעיקר מהקדמה אוטנטית ומהמגנה זו, והציטוטים דלהלן הם קטיעים נבחרים שהוצאתי מהקדמה זו, לצד מקורות נוספים שתיעידו את דמותה.

ויהללו בשעריהם מעשיה

מרת חוה בכרכן נולדה בשנת ה"א שם"ה לאביה הגאון רבינו יצחק הכהן ולאמה מרת פיגיא בת רבינו המהה"ל מפראנג זיע"א. רבינו יצחק הכהן נודע בשעריהם בגאון מופלג וכחתנו של המהה"ל מפראנג "שהיה נקרא בשם כל רבי יצחק רבוי ליבמש" על שם חמיו הגאון מוה"ר ליב פראנג הנזכר, והוא מופלג בצחות לשון אין דוגמתו, והוא

כתב הקדמה לשוו"ת מהר"ם דפוס פראג, גם בעל הג"ה 'פענח רוזא' והשלים איזה סדרות בספר 'חתן דמיים'.

מלבדה נולדו להוריהם שני אחים אדרי ארץ וגדולי עולם אשר נהגו כבוד רב באחותם מרת חוה, "ומעלת שני אחיה הגדולים הרבנאים האדרים הגאנונים רבני פולין הגאון מוהר"ר חיים כ"ץ אב"ד פונזא שנגע מרובנות דקהילת קדרושה 'ירנקפורט' לשם שם נפטר, והגאון מוהר"ר נפתלי כ"ץ אב"ד דקהילת קדרושה לובלין... ואוי אפשר להפליג מחולקת כבוד והידור שנגאו שני אחים הגאנונים הנ"ל באחותם זקנתי הנ"ל".

בשנת הט"ו לחייה נישאה מרת חוה לבעה הגאון רבי אברם שמואל בכרך מחבר הספר 'חוות השנאי' אשר לימים יצא לאור על ידי נכדו בעל החותם יאיר'. אלא שימי אושרה לא האריכו זמן רב כיון שלאחר חמיש עשרה שנה היא נתאלמנה מבעה הדגול. זאת הייתה נחמתה בעניה, בנה המופלג שמשון, אשר בבעזין דמקטפיה ידיע כך ניכר עלייו כי לגודלות נוצר ועתיד הוא להאיר את עיני ישראל.

דוחיתה להצעת הנישואין עם השל"ה הקדוש

אם כי צערה לימים הייתה, לא הסכימה להיענות להצעות נישואין חדשות, זאת כדי לשומר על כבודו של בעלה המנוח אשר זכרו היה יקר וקדוש בעניה. על העצה לא שגרתית להינסה לגאון דורם רבינו ישעה הלוי בעל השל"ה הקדוש, העצה שנדרחה על ידה, מספר נבדה:

"ושמעתי מפי קדוש אドוני אבי הגאון מוהר"ר שמשון ז"ל שהגאון החסיד מוהר"ר ישעה הלוי ז"ל בעל שניلوحות [הברית] בנוסע מוחוץ לארץ לארץ ישראל רצחה לקחתה, והוא לא רצתה ואמרה שעונותי גרמו לי שלא זכיתי להזדווג לגוף קדוש בזה"".

ובענין זה ראה הגאון האדר"ת שכותב בקונטרטו 'זכור לדוד' (מערכת 'חכמת נשים'): "ובהקדמתה שוו"ת החותם יאיר' מפליא בתהילה זקנתו הרבנית מ' חוה שהייתה יჩירה במינה בדורה... ומה שכותב שם בשם אביו שהשל"ה ז"ל רצחה לקחתה והוא לא רצתה ואמרה שעונותי גרמו לי שלא זכיתי להתרבק לגוף קדוש כזה, נראת מהסיפור שמילת 'ואמרה' צריך לומר יאמר' - שהשל"ה ז"ל אמר כן, והוא דבר תמורה מאד".

ואכן בדף הראשון של שוו"ת החותם יאיר' (פפ"מ תנ"ט) כתוב להדייא 'ואמר' - שהשל"ה הקדוש הוא אכן זה שהתאונן על כך. אם כי עדין ניתן לומר שהוא זו שהתחתרה על סירובה, ואז היא אמרה זאת. אולם בעקבות הדברים ברור שיש Zukunft עם דברי האדר"ת שהוא דבר תמורה מאד' לומר שהיא סירבה לנכבות שבסכלה.

ומוביל כל קשר להצעת נישואין זו אם הייתה או לא, הרי של הערכת השל"ה למשפחה גדולה זו, ניתן ללמוד בין השאר גם מוסכםתו הנלהבת שכותב לריבינו החותם יאיר' על ספרו 'מקור חיים' ובה הוא מפליג בשבעו.

כיוון שנוטרה מרת חוה גلمודה בירכתיה ביתה בלי משען ומשענה, היא שבה אל בית אביה בעיר פראג. וכשותחתה וראתה עולמה בחיה ובנה הגאון רבינו שמשון נתקבל לשפט אל כסא אבותיו בעיר ורמיוזא, נסעה אף היא יחד עימו ושהתה עמו בשנה.

מדוע סירבו פרנסי העיר ורמיוזא לミニוניו ה'חות יאיר' כרבם

בדרך אגב יצוין כי מסורת הרבנות לא המשיכה מהגאון רבי שמישון אל בנו בעל ה'חות יאיר', זאת למורות בקשתו המפורשת של רבי שמישון כשביב מושע השוכב על ערש דווין. על פרשה טראגית זו מספר ה'חות יאיר' בלשון מליצית בהקדמתו בספרו 'מקור חיים', וכאבו הגadol ניכר היטב מבין ריסוי עניינו:

"זוהנה בעת עמדו למנין ומוננים, ויהי העם נידוניים. זה בוחר זה גועל, זה פותח וזה נועל. וסוף דבר לא עלתה מחשבת אדוני אבי זלה"ה מכח לטועל. ומהנה יענו ויאמרו: אמת כי גאנינו אדונינו מוריינו ורבינו, נשייא אלהים היה בתוכינו, אך לא יעשה כן במקומינו, למננות 'בעל בית' בקהלתינו, לרבות מורה צדק עליינו".

נקל לשער כמה טובה אייבדו פרנסי קהילת ורמיוזא צרי האופק אשר משיקולים קתנונים סירבו לצאתם לאוצרת רבם ולמננות בכתר לראשם את רבינו ה'חות יאיר' אשר בתיאורו לפירושה זו מספר עד כמה רצה להורות לעם לדרכ השרה, ולשום שם חוק ומשפט כבמלה".

כפי הנראה התעשתו פרנסי קהילת ורמיוזא ברבות הימים, לאחר המון התהיפות שבערו עליהם בכתב בספרי דברי הימים ואכ"מ, ובסתמו של דבר קבלו את רבינו לרבות עליהם. והוא ההסבר למסמך ההיסטורי אותו פרסם אלופי הרוב יהושע מונדשין בקובץ 'מוריה' (גליון עח) ובו מתיחסים בני הקהילה לרביינו כרבם. מדובר הוא בהעתקה מפנקש הזכרת נשמות של בית הכנסת רשי' בקהלת ורמיוזא:

"זוכר אלוקים נשמה מוריינו הרב ורבינו הגאון מורה"ר שמעון [!] יאיר חיים בכרך צ"ל בן הגאון מוריינו ורבינו הרב מורה"ר משה שנמה אברהם יצחק ויעקב בעבר שהיה אב"ד ומורה צדק פה ק"ק ורמיושא...".

הרי שהם מזכירים בדבר פשוט את רבינו כמו שהוא רב קהילתם, ומסתבר לומר כהשערה זו שבשנים האחרונות קודם פטירתו של רבינו, נתקבל אצלם לרבות ואב"ד.

ማידך גיסא אין אני יכול להבין את קביעתו ההופוכה של ראשון המ██דים על ספרו של רבינו 'חות יאיר' - הרב יוסף שמואל מקראקה רבה של רונקפורט, אשר כותב בהסכמה: "הרבה המופלא הישיש והזקן זה קנה תורה וגוזלה המרום כמושה"ר יairo חיים נר"ו אשר היה ר"מ ואב"ד בילדותו בקהלת קדושה ווּרמיושא...".

זו לא שמענו מעולם שרביינו היה בילדותו רב של קהילת ורמיוזא, והלא 'אדם נאמן על עצמו יותר ממאה ערים' ורבינו גופו מספר לנו דברים כהויתן כיצד סירבו לקבלו כרב.

ואת עלות על כולנה

לאחר שישבה מרת חוה בכרך בכבודו של עולם כאשר רבה של ורמיוזא "נשאה רגלה לישע לארץ ישראל, ובעוונותינו הרבים לא הספיקה כי מטה בקהלת קדושה 'סוטיה' בארץ תוגרמה. ופלא מכבוד שעשו לה במויתה שם, וכן בכל מקום שבאותה שם כי היה שמה נודע וריחה נודע במדינתה למלטה בצרוף ייחוסה ומלת שני אחיה הגדולים".

במיוחד יצא שמה של מרת חוה לתחילה באישה חכמה ולמדנית. מקורות שונים מצינים כי היא רכשה בקיאות מופלאת בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, עד לספרי השות' והפוסקים. מספרים כי הייתה יושבת בין תלמידי אביה בישיבתו שבראג והיתה מפלפלת עימם בהלכה, וברבות הימים עורה לבנה רביה שמשון בהתרת שאלות שהגיעו לפתחו ואף נשאה דרישות בבתי הכנסת.

נכדה ה'יחות יאיר' מפליג אף הוא בגודל לממדונתה: "מצד לימורה שהיתה יחידה במינה בדורה בתורה. ונחרינה שהיה לה מדרש רבה בלי פירוש, ול마다 בו על פי השגתה ושכללה, ובמוקומות רבים השיגה על הרוב של 'מתנות כהוננה' [מספר השדרש], פירוש הרבות, ופירושה באופין אחר שכל השומע יבחן שהדרין עימה. ואיזה דברים מהם כתבתי בכרכיכים ממשמה, וכן עשתה בפירוש מחוזרים וטלחות, ובפירוש רשי' בחומש וعشרים וארכען, ובתרוגמים וספרים החיצוניים. וכמה פעמים שנתחבטו בדבר גдолין הדור ובהא היא והושיטה בקנה. והייתה מופלאת בכתב ולשון צח ומצווחצח".

דומני כי לשונות של ארגן אל' שנאמרו בשבחה על ידי רבני ה'יחות יאיר' יגידו יעדון כמה עדים על יכולתיה התורנית הנדריות של זקנתו מרת חוה בכרך, אשר כל זה מלבד 'הפלגת חסידותה והתנהגותה' אשר לדברי נכדה 'אי אפשר להעלות על נייר'.

כתבתה בכרכיכים ממשמה - היכן?

פיסקא אחת מתוך דבריו של ה'יחות יאיר' אינה נהירה כל צרכה. מחד הוא כותב: "ואיזה דברים מהם כתבתה בכרכיכים ממשמה" ומайдך בספר שהוציאו רבינו, ש"ת' חות' יאיר', אין אלו מוצאים לא דבר ולא חצי דבר מתורתה של מרת חוה בכרך. גם בספר 'חוט השני' (פפא"מ תלו"ט) שהוציאו רבינו לאור מתרותם של אביו וזקנו, ואשר צירף אליו מעט תשובות משלו, לא מצאנו זאת. על כורחנו צריכים אנו לומר שכונת רבינו הייתה לחבריו האחרים שנוטרו בכתב יד ואשר עדין לא פורסמו.

בשנת תשמ"ב-ד הוציאו 'מכון ירושלים' את פירושו של ה'יחות יאיר' על ש"ע או"ח אשר בשם יקבנו 'מקור חיים'. מתוך פירוש זה העתקנו לעיל את הפיסקא שבה מביא רבינו את החידוש בשם 'אישה חכמה'.

לא יהיה בזה מן היומנות אם נקבע בודאות כמעט מוחלטת שאותה 'אישה חכמה' אשר לא נודעה כאן בשם היא היא זקנתו מרת חוה בכרך, אשר רבינו ה'יחות יאיר' מעיד כי הוא הביא דברים ממשמה, ולפנינו מתגללה החידוש היחיד - אשר נמצא עד עתה - מהחידושים זקנתו אשר רבינו כה הפליג בשבחה.

גולדה מבוכה ושורורייה בסטרוי העורך והמסודר

השאלת היחידה שאמורה בעית להיישאל היא מדוע סתם רבינו ולא פירש כאן שזוהי זקנתו מרת חוה בכרך, למען נדע מפי מי יצאו הדברים ומה מקור מוחצבותם.

כדי לענות על שאלה זו עליינו להתודע לתחפוכות הביבליוגראפיות שעברו על ספר 'מקור חיים' אשר 'כמו הרפקטי עדו עליה' ואת הסיבות שבין השאר גם הביאו לכך ספר נכבד זה לא נדפס עד לימיינו. גם כאן אנו חוזרים להקדמתו של רבינו לספרו 'חות' יאיר' העמוסה ורוויה בפרטים מרתקים אודות רבינו ספריו ומשפחתו, וייחודה בכך

שהיא נכתבה בעט סופר מהיר של ריבינו בעצמו, ובאמינותה היא מקור לא אכזב למידע עשיר ומוגן.

לאחר שרבינו חיבר את ספרו 'מקור חיים', אף ערכו והכינו לעולות על מזבח הדפוס כשהוא מעוטר בהסכמהיהם הנלהבות של גדולי רביינו דורו, החליט ריבינו לעכב את הדפסת הספר עד שייכבד את הוריו ווקניו בהדפסת חידושיםיהם.

נתארכה לה השעה שנתעסק ריבינו בכבוד אבותיו, ובינתיים הופיע בדיירנפורט בשנת תנ"ב הספר 'מגיני ארץ' - שולחן ערוך לחلك אורח חיים עם פירושיהם של ה'מן אברם' וה'עוורי זהב'. ראה ריבינו כי חלק הארי בספרו כבר ציינו להם מגינוי הארץ, ומайдך גיסא יש בדבריהם חידושים הלכתיים שדעתו אינה נוחה מהם ויש שברצוננו להוסיף עליהם כדרוכה של תורה. אי לך נמנה וגמר ריבינו שאי אפשר להדפיס את ספרו מבלי שהוא יעבר ערכיה שנייה ועדכנית, וכלשונו:

"טוף דבר על ידי שני חיבורים הנ"ל נולדה מבוכה ושערוריה בטטרו העורך והמסודר, ונתגולל עליו יגיעה רבה וטווח גדול ועל כבד לעשות מחדש מהדורו בתרא בחסר יתר וחלייף, מה שלא היה בכוחו לטבויות רבות המתרידות, הן בעוניים שונאים ומילוי דשמייא, הן בצרבי ריבים במילוי דמתא. אף קוצר יד השגתי בכף ובזמן אפלו רק לתשלומי שבר האומן ועמדתי משימים ורועד, ואבן בה וכיה ואראה כי אין עוזר וסועד, ואמר לי לביא אל תדhook השעה כי עוד חזון למועד, ומאז נשר הספר הנזכר במערכתו כבל' שלא נגמרה מלאתו".

ביןתיים נתן ריבינו את כתוב היד לסופר, בחור מהעיר מנהיים, שיעתיקו ויסדרו. נטרפה השעה ואותו בחור היה מוכחה לנסוע מעירו של ריבינו, והוא לא הספיק להעתיק יותר ממאה ותשעים דפים.

רבינו שמספר על כך בכתב יד שבתחלת ספר 'מקור חיים' אשר ממנו הוועתק הספר המוצוי בידיינו ביום, המשיך את העתקת הספר בתוכנות חדשה ומקוצרת:

"זק"צ דפין מן הכרך הזה הם העתקות מספריו הנ"ל עד סיימון קנ"ד. והיה המעתיק בחור מנהיים, ומפני שנسع שם לא הספיק להעתיק יותר.

ואחר ק"צ דפין העתקתי ראש פרקים וקייזר מופלג מדינים וחידושים בספריו הנ"ל, רק ריש מיליון אמרתי לי לזכרון, ואחר כך כתבתי כמה קונטרסי השגות וחידושים על שני ספריהם 'מגן דור' ו'מגן אברם' אחר שבאו לידי... ואשר ימלא ידו לבררו ולעשות מהדורא בתרא, ולהטיר ממנה מה שזרו מחרבים שלפנינו ולהדפיסו, אשריו, בזה פועלתו אותו בריווח הדפוס, ובבא שכרו אותו נצח".

נמענו למדים כי פיסקא זו שהעתקנו לעיל בדברי ה'חות יאיר' אינה חלק בספרו הגדל 'מקור חיים' שכן בכתב היד המוצוי ביום נקטע הספר בסימן קנד, ומכאן ואילך אין זה אלא "ראשי פרקים וקייזר מופלג מדינים וחידושים שבספריו הנ"ל".

פשוט איפוא שבסטנוגרפיה שנכתבה ב'קייזר מופלג' לא ראה ריבינו צורך להאריך ולפרט מי הייתה אותה אישת חכמה, שכן אם כל כתיבת זו לא באה אלא לצורך זיכרין ראשי הפרקים די כਮובן בשם קוד' וזה שבה היה מכנה ריבינו את זקנתו.

תורה מוחזרת על אבסניה שלה

למרבה הפלא עלה בידי למצוות שנדידה של אותה 'אישה חכמה' מרת חוה בכורך הלא הוא הגאון רבי גרשון ליטש סגל רוזנבוים אב"ד טאליא, כיוון מדעתו הרחבה למעין חידושה של זקנתו, ונמצאת תורה זו ירושה לו מאבותיו. מובן שנדידה לא היה מודיע לחידושה של זקנתו שהובא בספר 'מקור חיים' של זקנו, כיון ספר זה היה גנוו בכתביו ידות שכפי הנראה לא באו לידי.

התשובה האחורונה שבספר תשובהותיו 'משיב דברים' (מוניקאטש תרס"ב, ח"ב סימן רלב) מופנית לאחיו המחבר 'אהובי אח' יידי נפש הרב הגאון אוצר בלאום עמוד הימני פטיש החזק בקש"ת מורה שמואל נ"י אב"ד ק"ק יערעגן יע"א, והnidion במכותב זה הוא בשאלת הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת:

"בעת הנני בא בדבר אחד, שזה שלושים שנה שבאתני הנה קהילה קדושה טalleeיא יע"א ראייתי שפה לא נהגו כמו בקהילה קדושה פרשבורג להדליק הנרות של חנוכה בבית הכנסת בתפילה שחירות. וככבותי אז לאגון אבינו זצלה"ה בדבר זהה וככבותי לי שלא מצא רמז על זה מה שנางו בפרשברוג להדליק בבית הכנסת הנרות חנוכה בתפילה השחר".

וכעת נפל בדעתו שיש לדבר שורש - עיין בש"ע (או"ח סימן תרע) שכותב המחבר: 'ונוגחות הנשים שלא לעשות מלאכה בעור שהנרות דולקות' וכותב ה'מגן אברהם' בשם 'מעגלי צדק': כל זמן שהנרות של בית הכנסת דולקות הוא עד החוץ' עכ"ל. על כן לדעתו הדליך גם בתפילה השחר בבית הכנסת ובזה קבלו על עצם שלא לעשות מלאכה גם ביום, וכבר כתוב ה'מגן אברהם': 'ובמוקם שנางו איסור מלאכה כל היום אין להקל להם' עיין שם. על כן לדעתו משומם הכו הדליך בבית הכנסת גם בשחרית לקבל על עצם איסור מלאכה גם ביום. כן נראה לי בעטם הדבר, ואם יש אתך דבר בזה הודיעני נא'."

הו אומר כי בעל 'משיב דברים' ומרת חוה בכורך, זה בא מימין זהה בא משמאל, ושניהם נודמו לפונדק אחד. כי אם מרת חוה בכורך הסבירה את הטעם שאין הנשים עושות מלאכה בכורך שהנרות דולקות בבית הכנסת כל היום, הרי שה'משיב דברים' הסביר את הטעם שהנרות דולקות בבית הכנסת כל היום בכורך שרצו שהנשים לא יעשו מלאכה כל היום, ונמצאים דברי שניהם עולמים בקנה אחד.

ההשגהה הפרטית זימנה לכך שבאותו עמוד שבו נדפס חידוש זה של ה'משיב דברים' מגולל בנו של הרב המחבר את ייחוסו אל ה'חوت יאיר' ומשם אל זקנתו מרת חוה בכורך: "מאזעט חיים בן לאדרוני אבי מ"ז הרב הגאון הצדיק מורה גרשון ז"ל הכהן, בן הגאון הגדול מורה משה ליב ליטש סגל רוזנבוים ז"ל בן הרב הגדול מורה יהודה ז"ל בן הרב הגדול מורה פיטעל ז"ל חתן הרב הגאון מורה ליב וירמייזא ז"ל אב"ד דק"ק אוטין וברוינער קרייז, ושם אשתו של ע"ה. בני אדם הבאים ממות רמות הצלפות זו לזו, ה"ה הגאון מורה שמשון וערטה היומער מוויען ז"ל והגאון המפורסם מורה יairo חיים בכורך ז"ל אב"ד דק"ק וירמייזא בעל שות' חות יairo בן הגאון מורה שמשון דק"ק הנ"ל ושם אשתו חות ע"ה בת הגאון מורה יצחק הכהן ז"ל מפררג, חתן הגאון מהר"ל".

אתה הראת לדעת כי לא זו בלבד שבעל 'משיב דברים' היה נכהה של מרת חוה בכרך אלא שגם היה 'בר מזליה' להאי מילתה בטעמא לקשר את מנהג הנשים לשבות ממלאהה כל ימי החנוכה עם המנהג להדליק נרות חנוכה בבית הכנסת כל היום.

ניתוי ספר ונחזי

ספריותו של בעל ה'משיב דברים', כפי הנראה לא החזיקה על מדפייה את המחזור העתיק 'מעגלי צדק' המכיל את התפילות לכל השנה לצד הלכות קצרות ופסקי דין, שכן אם ספר זה היה מצוי בידו היה בודאי נוכח כי יסודו בחידוש הנזכר נפל בבריא ואין לו לכארה על מה לסתור.

על דברי מרכן ה'שולחן ערוך' (או"ח ריש סימן תרע): "ונוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות" כתוב ה'מגן אברהם' בזה הלשון: "בעוד שהנרות - כי במא"צ פ"י כל זמן שנרות של בה"כ דולקות והוא עד בחצות עכ"ל ובמקרים שנางו איסור כל היום אין להקל ממשום דבריהם המותרים וכו'."

מ"צ זהו ראשית תיבות של המחזור הנזכר 'מעגלי צדק' ועל בסיס דבריו שהועתקו ב'מגן אברהם' חידש ה'משיב דברים' שמנаг זה של הדלקת הנרות בית הכנסת עד חצות היום נתכן במיוחד כדי שהנשים לא ימנעו ממלאהה רק בליל חנוכה אלא גם במשך היום.

בידי מחזור 'מעגלי צדק' שננדפס בסביבוניתה - קריינונה בשנת שכ"א, וכל המופיע בלשונו יוכח מיד כי טעות חמורה בהבנת כוונת 'המעגלי צדק' נשתרבהה לו לה'משיב דברים', שכן זהו לשונו בהלכות חנוכה (דף י"ח א בדף הספר):

"נוהגו להדליק נרות של חנוכה בבית הכנסת, מאחר שאין אנחנו יכולים להדליק ברשות הרבים, לכל הפחות אנו מדליקין תורן בית הכנסת לפרסום, והם גם כן זכר הנס שנעשה בבית המקדש, והבית הכנסת הוא מקדש מעט..."

ומי חנוכה מותרים הם בעשיית מלאכה ונוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שישערו שנרות של בית הכנסת דולקות והוא עד בחצות לילה, ואין להקל להם; ואפלו במקומות שנางו איסור כל היום אין להקל להם".

משמעותו ממקורו הטהור של ה'מעגלי צדק' שאין הוא מוכיר כלל מנהג שכזה להדליק נרות חנוכה ביוםים, וכל הדלקת הנרות בבית הכנסת היא דוקא בלילה תחילה לפרסום הנס שנחסר עם הדלקה בתורן הבית. נרות אלו שמಡליקים בבית הכנסת דולקות "עד חצות הלילה" ועוד זמן זה הוא שאין הנשים עושות מלאכה.

מעולם לא עלתה על דעתו של ה'מעגלי צדק' לומר שאין הנשים עושות מלאכה כל זמן שנרות בית הכנסת דולקות עד חצות היום, כיוון שמעצם אי הזכרתו מנהג זה נראה שהוא בכלל לא הכריו. נמצוא שה'משיב דברים' שփר סוללה ובנה דיק על יסודות ה'מעגלי צדק' המובאים ב'מגן אברהם', בטיעות יסודם.

טענה נצחית זו על דבריו של ה'מעגלי צדק' כבר זכה בה הגאון הנפלא רבי יצחק וייס רבה של ווערבי בספריו שו"ת 'שיח יצחק' (סימן שמاء):

"וחידוש גדול עליו דעינתי במעגלי צדק בפניהם וכך לשונו: ימי חנוכה מותרין הן בעשיית מלאכה, ונוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שישערו שנרות של בית הכנסת דולקות, והוא עד בחצות לילה ואין להקל להם, ואפלו במקומות

שנהגו איסור כל היום אין להקל להן, עכ"ל. הרי דכתב 'עד חצות לילה' וממילא אין מקור מזה להרלתת הנרות ביום'.

ולולא דמסתפינא הוה אמינה

בספר הנעלם 'פרדס אליעזר' (נ"י תשס"ד). חנוכה א', עמוד שלג בהערה) תפס בעין תפיסה זו את מה שכותב בשוו"ת 'מלמד להוועל' (הופמן, ח"א או"ח סימן קכא) אשר אף הוא ניסה לטעון שהחוכונה היא עד חצות היום:

"וננה לענין השאלה אימתיו ועד כמה دولק בבית הכנסת... ולמי מה שכותב המג"א (סימן תרע סק"ב - לפי פירוש הפטמ"ג וכן הבינו הייב"ץ בסידורו) היו הנרות دولקין עד חצות הלילה... ולולא דמסתפינא הוה אמינה דגם ב מגן אברהם הכי פירושו עד חצות' הינו "חצות היום", ובמקומות המ"צ (הינו מעגל צ'דק) שהביאו היו מבין הנרות בערב אחר מעריב ומדליקין אותן בבוקר והוא دولקין עד כלותם, וזה היה חצות היום ודלא כהפטמ"ג".

ולאמור לעיל דרך הימלמוד להוועל' בחששותיו והוה ליה למסתפי בטרם אומרו את פירשו זה, שכן האמת יורה דרכו בתוך דברי המעגלי צדק' גופו שכונתו היא 'עד חצות הלילה' ותו לא.

האם יתכן שחכמים יחפשו לבטל נשים ממלאכה

ארשה לעצמי להעיר גם בעיקר סברתו של המשיב בדברים' שהרלתת הנרות ביום נתקנה כדי לבטל את הנשים ממלאכה בשעות היום, והוא דבר פלא הרחוק מן הסברא וקשה לאומרו, שהרי כבר הבנוו את דברי היכלבו' השולל בחrifיות את מנהג הנשים המתבטלות מן המלאכה כל ימי החנוכה בטענות הצדקה שבטללה זו סכנה מרובה שיכולה היא להביא לידי זימה ורעום, ואין הctr שווה בנזק המלך.

ובשלמא אם קיימות סיבות אחרות שמחמותם עריכות הנשים להתבטל ממלאכה בימי החנוכה, יש מקום להבין את מנהגם שלא חשו לתקלה שתצא מכוונתן הטובה ובבחינת 'שלוחי מצוה אינם נזוקים', אולם לא עלה על הדעת שחכמים יחפשו סיבה שמחמתה יתבטלו הנשים ממלאכה.

נמצא שהתינח מה שחדשה מרת חוה בכרך שהbijוט מללאכה כל ימי החנוכה הוא משומן הנרות הדולקות בבית הכנסת כל היום כולל (מן הפנוי הטעימים שבספריו האחוריים, וכogenous מה שהבנוו מספר 'אוצר יד החיים' שהוא זכר לנס בית המקדש) הוא דבר שעניין ניתן לשומו, אולם פליאה דעת ממנה אם ניתן לומר בדברי המשיב בדברים' שככל תקנת הדלקת הנרות נעשתה כדי לבטל הנשים ממלאכה, שכן מהיבי תיתני להביא לעולם סיבה שבטעיה יתבטלו הנשים ממלאכה.

וכמובן שבכגון דא יפה כוחה של מרת חוה בכרך יותר מכח הבן - בעל המשיב בדברים', וסבירא בביתה סימא ביתה. והבוחר יבחר בדבר זה שהוא מילתא דתלייא בסברא.